

Geef het wonen terug aan de burger

Lezing Nacht van de Architectuur, Leeuwarden - 27 juni 1998

Op deze Dag van de Architectuur wil ik u uitnodigen om opnieuw na te denken over het wonen, en over de manier waarop het wonen is georganiseerd.

Dat is niet alleen een onderwerp dat Leeuwarden, Friesland, of het Noorden aangaat.. Maar ik denk dat u hier in het Noorden wel een belangrijke pioniersrol kunt vervullen bij het uitwerken van nieuwe gedachten. Immers, ook al is de woningmarkt in het hele land drastisch aan het veranderen, dat is het eerst en het duidelijkst merkbaar in de noordelijke provincies. 'De Noordelijke provincies lopen (...) voorop op de rest van Nederland', schreef Willem Gieseman onlangs in het blad Noorderbreedte. Ook het gemeentebestuur van Leeuwarden is ervan doordrongen.

Ik sluit me graag aan bij Gieseman, waar hij schrijft: 'Enerzijds is dat misschien een probleem omdat alles nog moet worden uitgevonden, anderzijds is het ook een geweldige uitdaging om in vrijheid oplossingen te vinden voor een nieuwe probleem.'

De bevrijding van het wonen

Ik wil vooral de vrijheid benadrukken. Het gaat misschien om een 'probleem', maar toch vooral om een nieuw perspectief, een nieuwe vrijheid die we kunnen gebruiken om opnieuw na te denken over de essentie van het wonen. We kunnen ons losdenken van schijnbare vanzelfsprekendheden. We kunnen en moeten opnieuw articuleren wat de betekenis van het wonen is. We kunnen weer leren om vanuit het wonen na te denken over de samenleving. En vervolgens moeten we onderzoeken welke maatschappelijke en politieke afspraken en structuren nodig zijn om de betekenis van het wonen tot haar recht te laten komen.

Nederland heeft een rijke traditie op het gebied van volkshuisvesting. Die begon met de kwalitatieve woningnood in de vorige eeuw. Er waren te veel onaanvaardbaar slechte huisvestingssituaties en daaraan moest iets worden gedaan. Overigens werd later de woningnood vooral in kwantitatieve termen uitgedrukt.

Om de woningnood te bestrijden werd een heel systeem van volkshuisvesting opgebouwd en verder uitgebouwd. Dat heeft indrukwekkende resultaten geboekt. De volkshuisvesting werd een geöliede machine die woningen van een hoge gemiddelde kwaliteit garandeerde. Ze bleek in staat tot reusachtige operaties om achterstanden weg te nemen, zoals in de stadsvernieuwing. En de geschiedenis van de Nederlandse architectuur en stedenbouw vond lange tijd haar hoogtepunten vrijwel uitsluitend in de woningbouwarchitectuur.

Het bleek een succesformule om niet in de eerste plaats uit te gaan van het 'wonen' van de mensen zelf, maar van de 'volkshuisvesting' waarbij de vormgeving van het eigen wonen werd gedelegeerd aan overheden en instituties. Zo kon grote efficiëntiewinst worden behaald, toen dat nodig was.

Het was een succes, maar we moeten niet vergeten dat het van oorsprong een noodmaatregel was. Dat is het in essentie altijd gebleven.

Inmiddels is die traditie zichzelf aan het achterhalen. De 'machine' draait nog steeds, maar komt steeds meer vast te zitten. Dat is onder meer het gevolg van de halfslachtige omslag die in 1990 is gemaakt: de stelselherziening. De overheid trok zich grotendeels terug en de volkshuisvesting moest voortaan 'zelfregulerend' zijn.

Het uitgangspunt was interessant. Ooit heeft de overheid van de burgers de taak gekregen om voor de huisvesting te zorgen. Het was logisch geweest om, nu de overheid zich terugtrok, het primaat terug te geven aan de burgers.

Maar dat gebeurde niet. De volkshuisvesting werd in feite overgedragen aan de markt, inclusief de woningcorporaties die zich steeds meer zijn gaan gedragen als marktpartijen. Dezelfde methodiek als vroeger bleef gehandhaafd, maar nu met projectontwikkelaars en corporaties in de rol van de overheid. Ze hebben zich bovendien in razend tempo geworpen op schaalvergroting, met fusies en met verstrengeling van activiteiten. Zodat er nu kan worden gesproken van verregaande kartelvorming en monopolies. Vroeger had de overheid ten minste nog een democratisch gecontroleerd monopolie; dat is in de praktijk verdwenen. Terwijl zelfregulatie was beoogd, is een staat in de staat ontstaan, juist ten nadele van de burgers om wie het allemaal was begonnen.

Zo is mijns inziens in de afgelopen tien jaar het volkshuisvestingssysteem definitief ontspoord. En dat terwijl de samenleving allang toe is aan een wezenlijke andere manier om het wonen te organiseren. Ik wil hiervoor vier argumenten noemen.

Vier argumenten

In de eerste plaats is de kwantitatieve woningnood aan het verdwijnen.

We zouden daar ontzettend blij mee moeten zijn. Eindelijk, eindelijk is de nood voorbij. Eindelijk is de noodzaak van grootschalige inspanningen voorbij. Eindelijk kunnen we weer op een ontspannen manier vormgeven aan het wonen. Eindelijk kunnen de burgers, de mensen zelf, de zeggenschap over het wonen terugnemen die ze al die tijd, een eeuw lang, hebben moeten delegeren. Eindelijk kunnen ook de overheden en de instituties herademen: de taak is volbracht.

Toch gebeurt dat niet. Het einde van de woningnood, oftewel ‘de verruiming van de woningmarkt’, wordt niet als een opluchting gezien, maar als een probleem. Dat is raar, dat we een probleem maken van iets wat juist een opluchting en een bevrijding zou moeten zijn. Dat is het eerste argument: We moeten een andere manier vinden om over het wonen te denken, waarbij de bevrijding van de woningnood als een fantastische kans wordt gezien.

In de tweede plaats is de afgelopen eeuw van de volkshuisvesting tegelijkertijd de eeuw geweest van onderwijs, emancipatie, welvaartsstijging en individualisering.

De volkshuisvesting was niet alleen een middel om de woningnood te bestrijden, maar ook een manier om het volk te verheffen en op te voeden. Er zat altijd een ondertoon van welgemeend paternalisme in: wij, de overheid, de corporaties, weten wat goed voor u is. Dat was ook heel lang verdedigbaar. Maar bij iedere opvoeding moet je óók weten wanneer je ophoudt met opvoeden, en dat geldt ook hier.

Mensen zijn tegenwoordig over het algemeen zeer goed in staat om zelf verantwoordelijkheid te dragen voor hun leven. Die verantwoordelijkheid kunnen ze op bijna alle terreinen van het leven ook daadwerkelijk nemen. Juist in het wonen blijven de mogelijkheden voor zelfbeschikking en eigen zeggenschap echter ver achter.

Dat blijkt in de sociale huursector uit het verzet van verhuurders tegen een wettelijke medezeggenschapsregeling. Het blijkt ook uit de manier waarop in het volkshuisvestingsjargon over de bewoners wordt gesproken: het zijn slechts ‘woonconsumenten’, ‘klanten’, die buiten de cruciale besluitvorming worden gehouden. Als over de komende nieuwbouw- en herstructureringsopgaven wordt gesproken, bestaat het lijstje van ‘betrokken partijen’ stevast uit het rijk, provincies, gemeenten, corporaties en marktpartijen. De bewoners ontbreken, terwijl zij toch de allereerstbetrokkenen zijn.

De burger wordt nog steeds niet serieus genomen. Integendeel, hij wordt institutioneel gewantwoord. Dat blijkt ook uit details. Bijvoorbeeld uit de regel dat een huurwoning in de oorspronkelijke staat moet worden teruggebracht, een regel die wezenlijke betrokkenheid bij de woning en de woonomgeving ontmoedigt. En op de nieuwbouw-koopmarkt is het niet veel beter, want wie geen standaardproduct wil maar ècht een eigen huis, wordt al gauw gestraft met hoge meerkosten.

De eigen energie, de eigen vermogens en de eigen creativiteit worden gefrustreerd. Daarmee ontzeggen wij, als samenleving, onszelf een heel waardevolle energiebron. Mensen zijn bereid om veel in het wonen te investeren: tijd, energie, creativiteit, en ook geld. Er is bij grote groepen van de bevolking meer geld beschikbaar dan ooit tevoren, om te investeren in het eigen wonen. Al dat geld, en de energie en tijd, kan op veel diversere en creatievere manieren worden ingezet dan nu mogelijk is.

Dat is het tweede argument: We moeten een visie op het wonen ontwikkelen die uitgaat van vertrouwen in de mogelijkheden en de energie van de eerstbetrokkenen bij het wonen, namelijk de wonende burgers zelf.

Het derde argument sluit hierbij aan: de samenleving is niet alleen geëmancipeerd en geïndividualiseerd, ze is ook veel diverser en veelkleuriger dan ooit tevoren. Dat hangt natuurlijk met elkaar samen. Geef mensen de mogelijkheid om hun eigen leven in te richten, en de verscheidenheid aan mensen en wensen komt als vanzelf tot uitdrukking.

In de volkshuisvesting houden we echter nog steeds vast aan bulkproductie en standaardisatie. Wel zijn corporaties, projectontwikkelaars, gemeenten en architecten als bezetenen bezig om een soort kunstmatige afwisseling tot stand te brengen: eigen identiteitjes, eigen karakteristiekjes, eigen variatietjes. Maar omdat het niet te veel mag kosten, blijft het een heel oppervlakkige, cosmetische vorm van variëteit. Gevelarchitectuur.

In feite ridiculiseert dit de menselijke verschillen en maatschappelijke pluriformiteit, terwijl het zo veel beter en gemakkelijker kan.

Dat is het derde argument: Laat mensen de mogelijkheid om verregaand zèlf het wonen te bepalen, en de verscheidenheid komt vanzelf tot uitdrukking, van onderop en van binnenuit.

Het vierde argument is het argument van de samenlevingsopbouw. Ieder mens heeft behoefte aan individualiteit, maar ook aan contacten met anderen en aan samenhangende sociale structuren. Oftewel, aan een balans van individualiteit en collectiviteit.

In het huidige systeem worden de collectiviteit en de uniformiteit afgedwongen en opgedrongen. Grootschalige instituties voor bouw en beheer zetten de toon. Het is geen wonder dat veel mensen zich dan van de weeromstuit op zichzelf terugtrekken: de uniformiteit roept als reactie fragmentatie en onverschilligheid op. Vervolgens moet dat dan met allerlei projecten weer worden gerepareerd, van bovenaf, waarbij de bewoners als het probleem worden gedefinieerd.

Ik wil een visie bepleiten die precies van het omgekeerde uitgaat: namelijk samenlevingsopbouw van onderop. Uitgangspunt is dat mensen zèlf het primaat hebben bij de vormgeving van hun wonen. Vanuit die basale betrokkenheid met het eigen wonen kunnen dan vormen van zelfbeheer en zelforganisatie ontstaan. Wonen doe je immers niet alleen in een individuele woning, maar ook in een wooncomplex, in een straat, een buurt, een wijk, een stad of een dorp. Ik denk dat bewoners, van welke wijken dan ook, daarvan meer dan wie dan ook dagelijks doordrongen zijn. En dan maakt het alles uit of ze er zelf iets aan kunnen doen. Als we spreken over 'probleemwijken' moeten we heel scherp vaststellen wat het probleem is. Meestal worden criteria gebruikt als criminaliteit, bevolkingssamenstelling en inkomensniveau. Maar ik wil als zwaarstwegende probleem iets anders noemen: het gebrek aan mogelijkheden voor de bewoners om werkelijk vorm en inhoud te geven aan hun

potentiële betrokkenheid bij, en zeggenschap over, hun eigen woonomgeving. Dáár moet ook de oplossing beginnen.

Dat geldt ook voor de herstructurering van naoorlogse wijken. In vrijwel alle plannen, ook hier in Leeuwarden, wordt ervan uitgegaan dat de gemeente, samen met corporaties en marktpartijen, de toekomst van de stad moet maken. Het belangrijkste wordt dan vergeten: De stad, of een wijk, of een dorp, wordt in de eerste plaats gemaakt door de bewoners. Geef hen de mogelijkheden om zelf aan de slag te gaan, om zelf te investeren, om letterlijk en figuurlijk een aandeel te nemen in de toekomst van hun woonomgeving.

Ik ben ervan overtuigd dat ook de taak van de gemeente dan ineens een heel stuk lichter en aangenamer wordt.

We kunnen hierbij teruggrijpen op ideeën en pogingen uit het verleden, met een eigentijdse herwaardering van de wijkgedachte en de coöperatieve gedachte.

In 1946 schreef de Studiegroep-Bos in De stad der toekomst de toekomst der stad iets wat nog steeds actueel is: ‘Wil men de burgerij daadwerkelijk een aandeel geven bij het regelen van haar eigen zaken, dan kan dit maar langs één weg worden bereikt, de weg der decentralisatie. Wij moeten derhalve de grote stad gaan decentraliseren. Wij moeten trachten de wijken, waaruit zij is opgebouwd, tot zelfstandig leven te wekken.’

En die ‘wijk’, dat zijn in de eerste plaats de bewoners zelf.

Wonen als ‘jenzelf zijn’ en ‘samenzijn’

Deze vier argumenten wijzen in dezelfde richting. Ik heb gaandeweg al de contouren geschetst van een nieuwe visie op het wonen. Die komt hierop neer:

We moeten onderzoeken hoe het wonen weer van onderop vorm kan krijgen. We moeten daarbij uitgaan van het vertrouwen in de menselijke vermogens om het leven en het wonen in eigen hand te nemen. We moeten, om hier de ruimte voor te scheppen, het primaat van het wonen weghalen bij de instituties die er nu de macht over hebben, ver van de mensen af, en het primaat teruggeven aan de burgers.

Ik wil daar dieper en principiëler op ingaan. Enerzijds aan de hand van het denken over het wonen, anderzijds aan de hand van een praktijkvoorbeeld.

Wat is wonen?

Wonen is ‘de wijze waarop de stervelingen op de aarde zijn’, schreef de Duitse filosoof Martin Heidegger. Wonen is een ‘grondtrek’ van ons leven. ‘Als we wonen in een huis, is het om “te wonen met onszelf”’, aldus de architect J.P. Granpré Molière. ‘Wonen is zichzelf zijn’, betoogde de ‘huisfilosoof’ van de Stichting Goed Wonen, Frans Tellegen, in de jaren zestig, en dat ‘zichzelf zijn’ houdt dan in: zowel ‘jenzelf zijn’ als ‘samenzijn’. Hoe nauw architectuur en wonen met elkaar verweven zijn, blijkt uit een uitspraak van Le Corbusier: ‘Architectuur is een wezenlijk menselijke expressie’. Dat kun je ook over het wonen zeggen: het wonen is een wezenlijk menselijke expressie.

Zo kan ik nog meer citaten aanhalen. Bijvoorbeeld van de socioloog F. Grunveld: ‘Wonen is ontplooiing van de menselijke bestaanswijze. Naar binnen: zichzelf zijn. Naar buiten: uitgangspunt voor deelneming in de wereld met anderen.’

Telkens komen die twee elementen terug: jenzelf zijn en samenzijn, oftewel individuele ontplooiing en maatschappelijke deelname. Deze elementen komen samen in het beeld van het wonen als thuishaven: het wonen biedt beschutting en vanuit het wonen ga je de wereld in.

Hoe groter en beweeglijker die wereld is, hoe belangrijker de thuishaven wordt. Bij alle internationalisering en globalisering is het dan ook extra noodzakelijk om de zeggenschap, de

zelfexpressie en de zelfbeschikking in het wonen te benadrukken. Dat is desgewenst een vijfde argument voor een heroriëntatie op het wonen.

Lima versus Vinex

In het denken over het wonen worden we nu vaak gehinderd door een enorme ballast, de ballast van het institutionele systeem. We kunnen bijna niet anders denken dan volgens dat systeem. Wat ooit als noodmaatregel begon, lijkt een verslaving te zijn geworden, die ons het zicht ontnemt op een misschien betere, eenvoudiger en ontspannener benadering.

Daarom vind ik het verfrissend om een praktijkvoorbeeld te nemen dat ver afstaat van de Nederlandse situatie, maar waarvan we volgens mij veel kunnen leren. Dat is het voorbeeld van Lima, de hoofdstad van Peru.

Bij die stad zijn in de afgelopen twintig jaar een paar enorme uitbreidingswijken gekomen. Eén daarvan, Villa El Salvador, telt meer dan driehonderdduizend inwoners. Lima heeft nauwelijks financiële middelen voor volkshuisvesting, zeker niet op zo grote schaal. En toch zijn hier geweldig vitale nieuwe stadsdelen - of complete steden - ontstaan.

Dat ging zo.

De overheidsinvesteringen zijn gebruikt om een goede, stevige stedenbouwkundige structuur aan te leggen, wegen, straten, pleinen, rooilijnen, en ruimte voor een toekomstig bos. Verder heeft de gemeente de wijken verkaveld en iedere bouwkvavel voorzien van de essentiële aansluitingen, volgens het zogenoemde sites and services-systeem. Daarbij hoort overigens ook een goed systeem van openbaar vervoer.

En de rest doen de bewoners. Zij bouwen hun eigen huizen. Sommigen doen dat snel, bij anderen duurt het veel langer. Telkens als ze voldoende bouw materiaal hebben gespaard, voegen ze een verdieping of decoraties toe. Als de kinderen volwassen worden, krijgen die er een eigen verdieping bij. Woonruimten kunnen in bedrijfjes veranderen, of andersom.

Zo verandert het gebied voortdurend. Het kan zich blijven ontwikkelen, op een 'organische' manier. Steeds kunnen maatschappelijke veranderingen hun uitdrukking krijgen. In feite gebeurt daar hetzelfde als in Nederland vroeger gebeurde, bijvoorbeeld in de ontwikkeling van de Amsterdamse grachtengordel en de Jordaan. Ook daar tekende het stadsbestuur de grote lijnen, en werd de invulling in principe aan het particulier initiatief overgelaten.

In dergelijke wijken met organische groeimogelijkheden ervaar je een vitaliteit, dankzij de inzet van de bewoners zelf, die veel krachtiger is dan in welke Vinex-wijk dan ook. Zo'n Vinex-wijk is nogal dood. Na de oplevering zit er eigenlijk geen ontwikkelingsmogelijkheid meer in, het kan alleen maar gestaag achteruitgaan, tot de Vinex-wijken van nu de 'probleemwijken' van over dertig jaar zijn. Villa El Salvador, daarentegen, zal net als de Jordaan alleen nog maar doorgroeien, en sterker worden met de tijd.

Dit voorbeeld maakt nog eens duidelijk waar het Nederlandse systeem ontspoorde. In een tijd van woningnood is er de noodzaak om snel en veel te bouwen. Nu de woningnood voorbij is, hoeft dat niet meer; we hebben de vrijheid om dorpen en steden weer langzamer te laten groeien. Niet met een strakke, bijna militaire operatie, maar gestaag, minder voorspelbaar, organischer. Dat maakt voorbeelden als Lima en de Jordaan weer actueel.

Maar op de Vinex-locaties wordt nog steeds gebouwd alsof de duivel ons op de hielen zit. De maatschappelijke noodzaak is er niet meer, maar de bouwmachine dendert door. We zitten in een systeem gevangen waarvan de bestaansgrond is weggefallen.

Lima laat zien hoe het anders kan. Daar wordt gebruik gemaakt van de eigen investeringsmogelijkheden van de bewoners: in geld, maar vooral in tijd, energie en eigen werkzaamheid. Dat is een energiebron die in Nederland stelselmatig wordt genegeerd.

Bewoners mogen zich alleen uitleven op details (de keuken, de volkstuin) maar niet op

hoofdzaken. Met als ironisch gevolg dat een gemiddelde Peruaan in Villa El Salvador een grotere vrijheid heeft om zelf het wonen vorm te geven dan een 'woonconsument' in het zo veel rijkere Nederland. Wij zijn rijk en geketend, zo lijkt het wel. Dat moet anders kunnen.

Paars II

Ik zie het als een taak voor de regering in de komende vier jaar om een nieuwe benadering van het wonen uit te werken en vaste grond te bieden. Het primaat van het wonen komt bij de burgers te liggen, maar de overheid moet daarvoor de randvoorwaarden scheppen. Dit moet worden uitgewerkt in een Nota Wonen in de 21ste eeuw, en in de Vijfde Nota over de Ruimtelijke Ordening. Daarnaast is het voor iedereen nodig om een mentale omslag te maken, met name ook voor gemeenten. Wat zou er moeten gebeuren?

Zelfexpressie, zelfbeschikking, zelforganisatie en zelfbeheer moeten voorop staan in de nieuwe benadering van het wonen. Dat betekent geen totale vrijheid. Het betekent wèl dat collectieve afspraken en regels een ander karakter en een andere inhoud krijgen. Het betekent ook een andere rol voor de verschillende overheden.

Zelfbeschikking betekent voor nieuwbouw dat burgers, ongeacht inkomen, een veel grotere vrijheid krijgen om zelf de vormgeving van hun wonen te bepalen. We moeten mogelijkheden scheppen voor nieuwe vormen van kleinschalig particulier opdrachtgeverschap: individueel opdrachtgeverschap, met eventueel zelfbouw, maar ook opdrachtgeverschap door zelfgekozen en zelforganiserende groepen.

Zelfbeschikking betekent voor de bestaande bouw: keuzevrijheid tussen huren en kopen voor alle inkomensgroepen, mogelijkheden voor zelfbeheer en zelforganisatie, en een herstructurering van bestaande wijken die principieel uitgaat van de zittende bewoners en van hun wensen en investeringsmogelijkheden.

De overheid, die graag op hoofdlijnen wil opereren, krijgt in deze nieuwe visie op het wonen de gelegenheid om zich inderdaad op hoofdlijnen te concentreren. Namelijk het scheppen van voorwaarden, waaronder mensen hun eigen energie en creativiteit kunnen aanspreken: voorwaarden in de sfeer van de ruimtelijke ordening en de regelgeving, en sociale en financiële randvoorwaarden.

Eén van die voorwaarden op landelijk niveau is het opheffen van de grote ongelijkwaardigheid tussen kopen en huren voor lagere inkomensgroepen. Het gaat daarbij om huurbeleid, huursubsidie, solidariteit tussen rijke en arme corporaties, invloed van het rijk en van de gemeenten, om mogelijkheden voor lagere inkomensgroepen om te kiezen tussen huur en koop, om zeggenschap.

Al deze kwesties zijn op dit moment aan de orde tijdens de formatie-onderhandelingen voor Paars II. En daar blijkt dat er grote verschillen zijn tussen met name de PvdA en de VVD. Ik wil een voorbeeld noemen.

Het kopen van een huis is in de loop der tijd aantrekkelijk gebleven, onder meer dankzij het huurwaardeforfait en de hypotheekrenteaf trek. Bovendien is de zeggenschap van de bewoners veel groter dan bij een huurwoning. Huren, daarentegen, is de afgelopen jaren in snel tempo minder aantrekkelijk geworden. Daardoor is de gelijkwaardigheid tussen kopen en huren, die heel lang min of meer heeft bestaan, scheefgetrokken. Dat is bijzonder nadelig voor die mensen die geen keuze hebben, en dus vooral voor huurders met lagere inkomens.

De PvdA heeft in de afgelopen tijd een paar wetsvoorstellen ingediend om deze scheefgroei op te heffen. Deze voorstellen zijn tegelijkertijd bouwstenen voor een nieuwe visie op het wonen. Eén daarvan is het wetsvoorstel Individuele Koopbijdrage (IKB), dat ook de lagere inkomensgroepen in staat stelt om serieus tussen kopen en huren te kiezen. Het is wrang dat juist de VVD zich sterk verzet tegen dit voorstel, terwijl het toch bedoeld is om de individuele vrijheid te bevorderen. Het lijkt er sterk op dat de VVD die keuzevrijheid exclusief wil reserveren voor mensen met genoeg geld. Kennelijk heeft de VVD niet zo veel boodschap aan waarachtig liberale waarden en beschouwt ze vrijheid niet als principe en recht maar als koopwaar.

De mentaliteitsomslag is op alle niveaus nodig.

Gemeenten moeten niet langer van bovenaf bepalen wat de probleemwijken zijn, maar samen met de bewoners van die wijken zoeken naar mogelijke oplossingen. Gemeenten moeten niet langer corporaties en projectontwikkelaars als belangrijkste overlegpartners zien, maar de bewoners. Ze moeten samen met hun burgers, voor de hele stad en per wijk, of per dorp, nadenken over de toekomst en over manieren om die gezamenlijk vorm te geven, gebruik makend van de wensen en de energie van de burgers. Concreet betekent dit dat de gemeente zorg moet dragen voor de stedenbouwkundige kwaliteit van bestaande en nieuwe wijken, waarbij collectieve waarden als openbare ruimten, openbaar vervoer en groen zijn gewaarborgt. En verder staat de gemeente de burgers terzijde bij de invulling van het nieuwbouwplan, de herstructurering en het beheer.

Ook de rol van corporaties en andere marktpartijen verandert ingrijpend. Ze verliezen hun dictaat, hun monopolie- of kartelachtige machtspositie, maar dat is alleen maar goed, maatschappelijk gezien, en uiteindelijk ook voor henzelf. Het wonen vereist geen dinosauriërs, maar kleine, wendbare, slimme, innovatieve en dienstverlenende bedrijven en instellingen. De bouwnijverheid kan een innovatieve impuls krijgen, en dat geldt niet in de laatste plaats voor het midden- en kleinbedrijf.

Leeuwarden

Wat betekent dit voor Friesland, voor Leeuwarden?

Ik las het rapport Toekomstscenario's Woningmarkt Leeuwarden van vorig jaar. Er staan vijf scenario's in voor die woningmarkt. En toch ontbreekt een wezenlijke keuze. Ze gaan er namelijk alle vijf van uit dat 'de woningmarkt' een soort grote, ingewikkelde machine is. Er zijn maar een paar mensen en instanties die aan de knoppen mogen draaien. Deze knop wat verder open, en die wat verder dicht, of andersom, daaruit bestaan de verschillen tussen de scenario's.

Het zijn dus allemaal top down-scenario's. De bewoners als handelingsbevoegde actoren komen er niet in voor. Die zitten kennelijk in de machine, in plaats van aan de knoppen. Ik zou een zesde scenario willen, dat juist die bewoners als uitgangspunt neemt en waarin het wonen geen machine is die van bovenaf wordt bijgesteld, maar een organisme dat van onderaf groeit. Met zo'n scenario maak je óók een kwaliteitssprong, namelijk een sprong in betrokkenheid, participatie, in democratische en sociale kwaliteit.

In dat zesde scenario heeft de gemeente een ondersteunende taak. Een paar suggesties. Stimuleer het opbloeien van wijken die er minder florissant bijstaan, zoals Heechterp. Doe dat door de bewoners de ruimte te geven en aan te moedigen om zelf de verdere ontwikkeling van de wijk ter hand te nemen. Geef hen de mogelijkheden voor betrokkenheid en verantwoordelijkheid. Verruim de mogelijkheden om huurwoningen te kopen.

Ik begreep uit Noorderbreedte dat de portiekflats in Heechterp volgens de plannen huurwoningen blijven en niet aan de bewoners worden verkocht, omdat 'het onderhoud veel

lastiger is te organiseren'. Ik zou zeggen: stop niet alle energie en inventiviteit die er in het gemeentelijke apparaat en bij corporaties bestaat, in sloop en nieuwbouw, maar juist in het organiseren van beheer en onderhoud. Er zijn echt mogelijkheden om beheer en onderhoud van portiekflats te organiseren, in coöperatieve vorm bijvoorbeeld, maar je moet het willen. Stop dáár energie in, samen met de bewoners.

Probeer verder de cultuur van deze wijken te begrijpen. Probeer allerlei uitingen van deze buurt- en wijkculturen, zoals de informele economische activiteiten, op hun waarde te schatten, en ruimte te geven. Maak in de wijk bijvoorbeeld ruimte voor kleinschalige bedrijvigheid. Geef het groen in beheer van bewoners, eventueel in de vorm van volkstuintjes. Introduceer mogelijkheden voor diversiteit, zonder die vooraf te bepalen. Geef ruimte aan het eigen initiatief, juist ook van degenen met de laagste inkomens.

Een herstructurering langs deze lijnen, kan betekenen dat de zogenaamde probleemwijken zich stabiliseren, zodat het voor de bewoners wijken zijn waar ze kunnen en willen blijven; wijken die in zichzelf mogelijkheden hebben voor kwalitatieve groei, zonder dat persé het paardenmiddel van grootschalige sloop en nieuwbouw nodig is. Daarmee krijgen ze ook een solide positie in het geheel van het Leeuwardense woningbestand.

Architectuur

Ogenschijnlijk heb ik, op deze avond voor de Nacht van de Architectuur, nog weinig over architectuur gezegd. Maar dat is niet zo. Ik denk dat een nieuwe visie op het wonen ons ook in staat stelt om anders over architectuur en architectonische kwaliteit na te denken.

'Architectuur is een fundamenteel menselijke expressie', zei Le Corbusier; ik citeerde dat al eerder.

De architectuur en de architecten zijn momenteel ver van de direct betrokkenen bij het wonen af komen te staan. Architecten hebben zich gebonden aan grote, institutionele opdrachtgevers, die andere overwegingen laten prevaleren dan de menselijke behoefte aan zelfexpressie.

Architectuur is geen fundamenteel menselijke expressie meer, maar een institutionele expressie.

Zo lang de instituties nog gedreven werden door idealisme, was dat dragelijk, of meer dan dat zelfs. Maar tegenwoordig is ze vooral een expressie van de boekhoudersgeest, opgeleukt met een vrolijke façade op een standaardproduct. Architecten kunnen niet erg gelukkig zijn met die situatie.

Ik zou graag zien dat zij een bondgenootschap sluiten met hun ware opdrachtgevers, namelijk de mensen die in hun woningen gaan wonen.

Ik zou ook willen dat we zelfbeschikking óók als een aspect van 'architectonische kwaliteit' gaan beschouwen. Ik denk dat we ons, bij het streven naar kwaliteit, moeten afvragen: wie bepaalt wat kwaliteit is? Met als antwoord dat collectieve waarden en collectieve kwaliteiten een collectieve verantwoordelijkheid veronderstellen, bijvoorbeeld van de gemeente. Maar tegelijkertijd is de architectuur van het wonen een schaalniveau waarop zelfbeschikking van burgers voorop dient te staan. Ik verwacht dat op die manier als vanzelf een veelvormigheid, een veelkleurigheid zal ontstaan die recht doet aan onze pluriforme, geïndividualiseerde samenleving.

In de afgelopen tien jaar hebben we initiatieven voor deskundigheidsbevordering gezien, zoals Architectonische kwaliteit als opdracht voor openbaar bestuur, en Investeren in kwaliteit voor institutionele opdrachtgevers. Voor 'het publiek' waren er ook mogelijkheden aangeboden om de kennis over architectuur te vergroten; de Dag van de Architectuur is er één van. Maar telkens gaat het om architectuur als consumptie-artikel.

Het lijkt mij spannend om in de toekomst 'het publiek' óók te zien als bestaande uit potentiële opdrachtgevers. Dat vereist: voorlichting, scholing, aanstekelijke overdracht van kennis voor gewone mensen, leken, die hen in staat stelt om zelf over architectonische kwaliteit te oordelen, zelf keuzen te maken. Zodat ze betrokken kunnen raken bij het maken van architectonische kwaliteit. Ik denk dat hier een prachtige mogelijkheid ligt voor architecten. Verder biedt de nieuwe visie op het wonen natuurlijk tal van onderzoeksmogelijkheden en ontwerpkansen aan architecten, stedenbouwkundigen en landschapsarchitecten. Er zijn experimenten nodig met: individueel opdrachtgeverschap, al dan niet in combinatie met zelfbouw, allerlei varianten van cascobouw, de cataloguswoning als een nieuwe ontwerpopgave, veranderbare combinaties van wonen en werken, gezamenlijk opdrachtgeverschap van nieuwe, kleinschalige coöperaties, vormen van zelfbeheer in samenwerking met de gemeente, en nog veel meer. Nogmaals: het Noorden van het land loopt voorop. Er kunnen hier, ook vanuit het oogpunt van de architectuur, avontuurlijke tijden aanbreken.